

УДК 821.161.3

Г.М. Праневіч

ЛЕЎ САПЕГА І БЕРАСЦЕ: НАРАДЖЭННЕ ЛІТОЎСКАГА СТАТУТА 1588 ГОДА

У артыкуле даследуюцца сувязі рода Сапегаў з Берасцем і Берасцейшчынай, а таксама грамадска-палітычныя і гісторыка-культурныя перадумовы і абставіны з'яўлення знакамітых публіцыстычных прадоў Льва Сапегі да Літоўскага Статута 1588 года.

Патрэбы духоўна-гістарычнай самаідэнтыфікацыі, аднаўлення ў поўным аб'ёме гістарычнай памяці, спазнання ўласнай нацыянальнай ментальнасці прымушаюць сёння больш пільна і ўважліва ставіцца да падзей і фактаў нашай даўнейшай гісторыі, асабліва да тых яе культурна-цывілізацыйных чыннікаў, якія выходзяць за рамкі звужанай, калісьці прыстасаванай да патрэб сацыялістычнай ідэалогіі канцэпцыі сацыяльнага этнагенезу беларусаў як выключна сялянскай нацыі. Сярод іх важнае месца належыць асэнсаванню ідэалагічных, юрыдычна-прававых, маральна-этычных аспектаў грамадзянска-палітычнага і духоўна-культурнага ўкладу жыцця вышэйшых шляхецка-арыстакратычных колаў і урбанізаваных слаёў насельніцтва ВКЛ, адлюстраваных у юрыдычна-прававых дакументах ВКЛ XV–XVII стст. кшталту палажэнняў магдэбургскага права, Літоўскіх Статутаў ВКЛ рэдакцый 1529, 1566 і 1588 гг. і інш.

Змест, абставіны з'яўлення на свет і барацьба за легітымізацыю і ўвядзенне ў дзеянне трэцяй рэдакцыі Літоўскага Статута (1588 г.), заключным акордам да якога стала напісанне ў Берасці падканцлерам ВКЛ Львом Сапегам дзвюх выдатных публіцыстычных прадоў, якраз і з'яўляецца адной з такіх ключавых тэм, якая, апроч іншага, самым непасрэдным чынам звязвае гэты дакумент найвялікшай гістарычнай і духоўна-мастацкай вартасці з Берасцем.

Пры уважлівым разглядзе факт гэты зусім не здаецца выпадковым. Больш за тое, успрымаецца як заканамерны ў святле цэлага шэрага агульнаеўрапейскіх працэсаў геапалітычнага, грамадска-палітычнага характару і прыватных акалічнасцяў, звязаных з Сапегамі і іхняй роляй у грамадска-палітычнай гісторыі горада і ВКЛ на працягу XV–XVII стст.

Па-першае, Берасце і Берасцейшчына – ключавы для будучага канцлера біяграфічны і духоўна-гістарычны топас, які непасрэдна спрычыніўся да яго палітычнай і творчай біяграфіі, а таксама імклівага ўзлёту і ўзвышэння як палітыка і выдатнага дзяржаўнага дзеяча ВКЛ.

Пачнём з таго, што свой легендарны радавод Сапегі, як вядома, выводзілі ад Гедымінавічаў, лічылі сябе нашчадкамі пінскага князя Нарымонта Гедымінавіча [1, с. 223]. Кодань – каля Берасця – і Ружаны – у суседнім, Наваградскім ваяводстве на мяжы з Берасцейскім – сталі апорнымі для Багдана і Івана Сямёнавічаў – пачынальнікаў дзвюх галоўных ліній сапежанскага роду – чарэйска-ружанскай і коданьскай. Іван Сямёнавіч ў 1513–1517 гг. займаў пасадку ваяводы падляшска-берасцейскага і меў у Берасці свой ваяводскі двор. Іван, сын Багдана Сямёнавіча, знаходзіўся на гэтай жа пасадзе ажно 12 гадоў – з 1529 па 1541 г. Традыцыю прадоўжыў і сын Івана Сямёнавіча Павел, які займаў двор ваяводы падляшскага ў Берасці на працягу 1556–58 гг. Паводле звестак, якія прыводзіць М. Шкялёнак, старатам дарагічынскім і ваяводам падляшскім некаторы час быў таксама бацька Льва Сапегі, прадаўжальнік старэйшай чарэйска-ружанскай лініі роду Іван Іванавіч Сапега

[12, с. 59]. Калі зыходзіць з таго, што бацька Л. Сапегі памёр у 1580 годзе, а апошнім ваяводам падляшскім да захопу і далучэння Падляшша да польскай Кароны быў В. Тышкевіч (1558–1569 гг.), дык выходзіць на тое, што пасаду ваяводы падляскага бацька Л. Сапегі мог займаць толькі ў перыяд з 1541 па 1556 г., хутчэй за ўсё, пасля смерці свайго бацькі Івана Багданавіча Сапегі (1546 г.). Трэба адзначыць, што доўгія гады шматлікія дзяржаўныя і земскія пасады ў Берасці і Падляшска-Берасцейскім ваяводстве займалі таксама некаторыя іншыя, менш вядомыя прадстаўнікі роду Сапегаў. Так, з “Апісання стараства Берасцейскага 1566 года” вядома, што каралеўскім рэвізорам на Падляшшы, адказным за ўлік земляў і маёмасці, плацяжы і падаткі, доўгі час быў нехта Іван Сапега, а “потомь за недоконченемь через него по смерты его <...> тое постановене и ревизея во всем том старостве dokonчono и постановено есть черезъ <...> Дмытрея Сопеги, ревизора его кр. мл. на Подляшу (відаць, сына ранейшага рэвізора Івана Сапегі. – Г.П.)” [7, с. 205].

Такім чынам, эканамічныя і палітычныя інтарэсы роду Сапегаў на працягу доўгага часу былі цесна звязаны з Падляшска-Берасцейскім ваяводствам і яго абодвума цэнтрамі – Берасцем і Дарагічынам. Таму зусім не дзівіць, што, займаючы высокія службовыя пасады ў дзяржаве (вялікага пісара (1584), падканцлера (1585), а з 1589 г. канцлера ВКЛ), якія патрабавалі, апроч іншага, шчыльных і частых палітычных кантактаў з каралём і польскай дзяржаўна-палітычнай элітай, сын колішняга дарагічынскага старасты Івана Сапегі і Багданы Друцкай-Сакалінскай глыбока пусціў свае карані менавіта ў Берасцейскую зямлю, якая на доўгія гады стане новым сямейным прытулкам і ўдзячным месцам жыцця, працы і адпачынку для актыўнай і дзейнай натуры выдатнага палітыка, дзяржаўнага дзеяча і дыпламата, шчодро адоранага яшчэ і бліскучым літаратурным талентам.

Ружанскі маёнтак, які Леў Сапега ў 1598 годзе, на піку сваёй палітычнай кар’еры, выкупіў у Барташа Брухальскага, стане галоўнай рэзідэнцыяй канцлера. Тут у пачатку XVII стагоддзя ён збудуе для сябе і сваёй сям’і новы двухпавярховы палац з шыкоўнай банкетнай гасцявой залай, вялікай бібліятэкай і архівам, у якім будзе прымаць самых высокіх гасцей і нават асобаў каралеўскай крыві. Месца для рэзідэнцыі было выбрана выключна ўдала і рацыянальна: праз Ружаны пралягаў найбольш зручны і кароткі шлях да абедзвюх сталіц Рэчы Паспалітай – Вільні і Варшавы, паміж якімі найчасцей даводзілася курсіраваць канцлеру. Адсюль таксама было зручна дабірацца да нясвіжскай рэзідэнцыі Радзівілаў, на двары якіх з сямігадовага ўзросту выходзіў будучы канцлер і трывалы палітычны саюз з якімі забяспечыў пасля маладому арыстакрату ўзыходжанне да вяршынь палітычнай улады ў ВКЛ. І ўжо зусім рукой падаць было да Берасця – найбольш значнага пасля Вільні эканамічнага і дзяржаўна-палітычнага цэнтра дзяржавы, дзе часта адбываліся соймы і канфедэрацыі, царкоўныя сіноды і дыпламатычныя сустрэчы.

Другое важнейшае значэнне Берасця як неформальнай сталіцы ВКЛ заключалася ў тым, што менавіта адсюль вёўся наўпроставы дыялог з польскай Каронай і Захадам наогул. Тут выпрабавалася мадэль новага тыпу еўрапейскай культуры, заснаваная на сінтэзе гуманістычных здабыткаў Захаду і Усходу, Поўдня і Поўначы. Адначасна з гэтым патрыятычнымі сіламі краіны вёўся пошук дзейных спосабаў умацавання незалежнасці і суверэннасці дзяржавы, якая пад уплывам магутных цэнтрабежных тэндэнцый з Захаду і Усходу, з боку Польшчы і Масковіі, каталіцызму і праваслаўя паступова страчвала сваю ранейшую ваенна-палітычную моц, рэлігійна-культурную тоеснасць і нацыянальна-этнічную кансалідаванасць, што пагражала самому існаванню Княства. Працістаяць гэтым тэндэнцыям, прыдаць ім “зваротны ход”, прымусіць працаваць на ўмацаванні дзяржавы частка магнатэрскай эліты ВКЛ, у прыватнасці Радзівілы і іх паслядоўнікі магнаты Хадкевічы, Сапегі, Глебавічы, Валовічы і інш.,

імкнулася, разгарнуўшы краіну на паўночны захад Еўропы, абраўшы ў якасці ідэалагічнай асновы новага палітычнага курсу пратэстантызм у форме папулярнага ў Швейцарыі і балта-скандынаўскіх краінах кальвінізму.

Канкрэтным вынікам гэтай палітыкі стала заснаванне Мікалаем Радзівілам Чорным і ягоным стрыечным братам Мікалаем Радзівілам Рудым шматлікіх кальвінскіх збораў і школ, дзе прапагандавалася новае веравучэнне, а таксама заснаванне ў Берасці і Нясвіжы друкарняў лацінскага і кірылічнага шрыфту. У задачу першай з іх, заснаванай у 1553 г у Берасці Бернардам Ваявудкам, а таксама пазнейшых друкарняў Станіслава Мурмеліуса (1558–1560-я гг.) і асабліва Цыпрыяна Базыліка (1560–1574 гг.) уваходзіла выданне разнастайнай рэлігійнай (кальвінскага напрамку) і свецкай літаратуры гуманістычна-рэфармацыйнага характару на польскай і лацінскай мовах, адрасаванай пераважна магнатэрска-шляхецкай эліце і каталіцкаму насельніцтву Княства, тады як важнейшай задачай Нясвіжскай друкарні С. Буднага, М. Кавячынскага і Л. Крышкоўскага было трансліраваць здабыткі гуманістычна-рэфармацыйнай культуры Захаду і новага веравучэння на вернікаў праваслаўнага абраду, звязаных са старажытнаруускай культурнай традыцыяй, арыентаваных на кірылічнае пісьменства і родную мову.

У гэтым праекце Берасцю, зыходзячы з яго памежнага становішча на мяжы Кароны і ВКЛ, адводзілася роля своеасаблівага моста паміж Усходам і Захадам. Як адзначаў М.В. Доўнар-Запольскі, “Берасце было тымі варотамі, праз якія Беларусь уступала ў дачыненні з Польшчай і паўднёвай Германіяй. На гэтым шляху Кракаў, Познань і асабліва Люблін у 16 ст. набылі вялікае значэнне” [3, с. 229]. Аднаводна новай ролі ў другой палове XVI ст. істотна вырасла не толькі палітыка-эканамічная, але і культурна-цывілізацыйнае значэнне Берасця як своеасаблівага рэцыпіента і рэтранслятара заходніх уплываў. Падобна да таго, як Кракаў у канцы XV – пачатку XVI стст. стаў фарпостам і асноўным рэтранслятарам беларускай рэнесансавай культуры на еўрапейскім Захадзе, што выявілася ў закладцы ў Кракаве Ш. Фіёлем і ягонымі славянскімі памочнікамі Гаўрылам, Богушам і Янам на сродкі магнатаў Гаштольдаў, Солтанаў і Сапегаў друкарні кірылаўскага друку, з’яўленні выдавецкага праекта “Бібліі рускай” Ф. Скарыны, узнікненні ў сталіцы польскага каралеўства магутнага ўсходнеславянскага асяродка новалацінскай паэзіі і інш., Берасце стала першым такім рэпрэзэнтантам і папулярызатарам у ВКЛ і на еўрапейскім Усходзе польскай і ўвогуле заходняй гуманістычна-рэфармацыйнай культуры.

Тут у 1553 годзе з ініцыятывы і на сродкі М. Радзівіла Чорнага выхадцам з Кракава Бернардам Ваявудкам была закладзена першая на землях Беларусі і ВКЛ друкарня лацінскага шрыфту. Прыгадаем, што росквіт друкарскай справы ў Берасці прыпаў на гады навучання Л. Сапегі на нясвіжскім двары М. Радзівіла Чорнага, а пасля ў Лейпцыгскім універсітэце ў Германіі, калі з друкарні Цыпрыяна Базыліка выйшлі польскамоўная пратэстанцкая Радзівілаўская біблія (1563 г.), а таксама каля 40 іншых выданняў на польскай і лацінскай мовах. Абсальвент Кракаўскай акадэміі, кальвініст паводле веравызнання, заангажаваны да працы на нясвіжскім двары Радзівілаў спачатку як арганізатар музычнай капэлы, а пасля ў якасці кіраўніка Берасцейскай друкарні, Ц. Базылік праявіў сябе не толькі як таленавіты музыка і выдатны друкар, але і як арыгінальны паэт і перакладчык, погляды якога вызначаліся дэмакратызмам і свабодамыснасцю. Яму прыпісваецца аўтарства такіх антыкаталіцкіх твораў, як сатырычная паэма “Пратэй, або Пярэварацень” (1564 г.), алегорыя “Працэс чарцей супраць людскога роду” (1570 г.). Пра гэта сведчаць і ягонае творчае супрацоўніцтва з вядомым філосафам А. Воланам, з якім яны разам пераклалі з лаціны на польскую мову “Гісторыю жорсткіх ганенняў царквы Боскай” (1567 г.). Акрамя гэтага, Ц. Базыліку належаць пераклады на польскую мову выдатнага палітычнага трактата Андрэя Фрыча

Маджэўскага “Аб удасканаленні Рэчы Паспалітай” (Лоск, 1577), М. Олаха “Пра Атылу, караля угорскага” (Кракаў, 1574), а таксама твора М. Барлетыуса пра героя вайны супраць туркаў Г. Скандэрбега “Гісторыя аб жыцці і выдатных справах Ежы Кастрыёта, якога па-простаму Скандэрбега празываюць” (Берасце, 1569).

Каб ацаніць маштаб асобы і характар грамадскіх ідэалаў і памкненняў Ц. Базыліка, дастаткова працытаваць словы з напісанага ім да апошняга твора прысвячэння серадзскаму ваяводу Альбрэхту Ласкаму і прадмовы да перакладу, у якіх Ц. Базылік, ставячы падзвіг Скандэрбега, героя вызваленчай барацьбы балканскіх славян супраць турэцкай няволі, у прыклад рыцарскай шляхце Рэчы Паспалітай, уздымаецца да сапраўднага хваласпеву ў гонар свабоды як найвышэйшай Боскай і чалавечай цноты: “Калі Бог пажадаў адарыць сваё стварэнне чалавека найвялікшай з усіх каштоўнасцей свету, ён абраў для гэтага свабоду”. І яшчэ адна цытата з прадмовы Ц. Базыліка: “Няхай пахваляюцца вучоныя італьянцы навукамі, якія даўно там квітнеюць, багатымі зборамі пладоў, якія тут не растуць; няхай пахваляецца ганарлівы немец і ўмелы фландр рознымі тонкімі рамёствамі, няхай пахваляецца багаты француз багаццем і незлічонымі даходамі, няхай пахваляецца доблесны венгр і імклівы мужны іспанец усім тым, што ўзвышае іх над іншымі народамі. Не могуць яны пахваліцца тымі вольнасцямі, якімі ганарыцца Польшча” [4, с. 124].

Такім чынам, Л. Сапега з “малых пазногцяў” аказаўся ў самым эпіцэнтры, на вастры новых палітычных і культурных тэндэнцый, новай палітыкі дзяржавы, асновы якой заклаў ягоны апякун, тагачасны канцлер ВКЛ і віленскі ваявода Мікалай Радзівіл Чорны. Ідэалы свабоды і гуманістычнай павагі да чалавечай асобы, рэлігійна-культурнай талерантнасці, нацыянальна-дзяржаўнага патрыятызму і палітычнай незалежнасці ВКЛ сталі асноўным зместам адукацыі, выхавання і духоўных памкненняў будучага канцлера.

Значны ўплыў на фарміраванне асобы Л. Сапегі, яго філасофскіх, грамадска-палітычных і юрыдычна-прававых поглядаў аказалі таксама такія выданні берасцейскіх друкарняў, як “Артыкулы права магдэбургскага” і “Судовы працэс” (1560) Б. Граіцкага, перакладзены Ц. Базылікам знакаміты трактат Андрэя Фрыча Маджэўскага “Аб удасканаленні Рэчы Паспалітай” (Кракаў, 1577), а таксама патрыятычны палітычны трактат віленскага войта і вядомага ў Еўропе доктара права Аўгусціна Ратундуса “Размова паляка з ліцвінам” (каля 1564 г.), аўтар якога ў вострай палеміцы з С. Ажахоўскім, прыхільнікам ідэі інкарпарацыі ВКЛ у склад Польскага Каралеўства, адстойваў суверэннітэт і годнасць ВКЛ як вольнай, незалежнай і дэмакратычнай дзяржавы [9, с. 71–79].

Гэта былі кнігі, якія фарміравалі духоўнае аблічча юнага Сапегі, які ў гэты час падрастаў і набіраўся сіл на нявіжскім двары Радзівілаў, спасцігаў навукі ў сценах Лейпцыгскага ўніверсітэта ў Нямеччыне, выбіраў свой шлях і жыццёвую дарогу, каб з найбольшай карысцю паслужыць сваёй Айчыне, якая адстойвала сваю свабоду і незалежнасць у крывавах бітвах Лівонскай вайны з самадзяржаўна-дэспатычнай Масковіяй Івана Жахлівага.

Мяркуем, што да зместу гэтых і іншых выданняў берасцейскіх друкарняў, а таксама прац і арыгінальных твораў берасцейскіх друкароў Л. Сапега неаднойчы звяртаўся і пазней, на працягу усёй сваёй палітычнай кар’еры. Багаж набытых ідэй і ведаў шырока выкарыстоўваў падканцлер і ў сваёй практычнай палітычнай дзейнасці, звязанай з публічнай юрыдычна-прававой абаронай патрыятычнымі сіламі краіны дзяржаўна-палітычнага суверэннітэту ВКЛ, істотна падарванага несправядлівымі ўмовамі Люблінскай уніі 1569 года, у прыватнасці пры рэдагаванні ім Літоўскага Статута 1588 г. і падрыхтоўцы яго да друку.

Вядома, што, узначаліўшы соймавую камісію па падрыхтоўцы новай рэдакцыі Статута, якая павінна была прывесці ўсё заканадаўства ВКЛ у адпаведнасць з палажэннямі Люблінскай уніі, ён фактычна праігнараваў рашэнні Люблінскага сойма 1569 г., стварыўшы на аснове і ў працяг традыцый Статута 1566 г. новы звод законаў, якім замацоўваліся нацыянальна-дзяржаўны суверэнітэт і ствараліся юрыдычна-прававыя гарантыі існавання і развіцця Вялікага княства Літоўскага як незалежнай прававой дзяржавы.

Паны-рада і канцылярыя ВКЛ шукалі дзейсных спосабаў абароны сваёй дзяржавы ад інкарпарыцыі і паглынання яе Польшчай, умацоўваючы самадзельныя, аўтаномныя формы гаспадарання і грамадска-палітычнага жыцця краіны. Гэтым мэтам як найлепш адпавядала стварэнне новай рэдакцыі Статута, якім дзяржава цалкам аднаўляла б свой палітычны суверэнітэт. Гэтак жа было і з выбарамі новага караля: Літва меркавала аддаць свой голас таму з кандыдатаў на трон Рэчы Паспалітай, хто згодзіцца з ліцвінскімі ўмовамі і зацвердзіць новы Статут.

Умела выкарыстоўваючы палітычныя цяжкасці Жыгімонта III Вазы, які змагаўся з аўстрыйскім эрцгерцагам Максімільянам Габсбургам за трон караля Рэчы Паспалітай, Л. Сапега з сваімі аднадумцамі і прыхільнікамі дабіліся ад манарха падпісання, а затым увядзення ў дзеянне новага Статута, артыкулы якога аднаўлялі працу найвышэйшага заканадаўчага органа краіны – Сойма, забаранялі замежнікам набываць землі, займаць дзяржаўныя, духоўныя і свецкія пасады, выбірацца ў суды і органы мясцовага самакіравання, а ў дадатак істотна абмяжоўвалі правы самога манарха.

“И то есть наша вольность, – пісаў Л. Сапега ў “Звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага”, надрукаваным у якасці прадмовы да выдадзенага ім на ўласныя сродкі Статута 1588 г., – каторою се мы межы іншымі народамі хрысціянскімі хвалім же пана, и жбы водле воли своее, а не водле прав наших пановал, над собою не маем, а яко славы учтливое, так живота и маетности волно уживаем. <...> А если каторому народу встыд своих прав не умети, поготовю нам, которые не обчым яким языком, але своим власным права списанные маем и каждого часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем” [10, с. 47–48].

Пад бліскучымі публіцыстычнымі, прасякнутымі ідэямі свабоды чалавечай асобы і вяршэнства закона ў жыцці грамадства, пафасам барацьбы супраць рабства і тыраніі ўладароў прадмовамі-зваротамі Л. Сапегі да новаабранага караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III Вазы і ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага, якімі канцлер завяршаў у Берасці сваю працу над трэцяй рэдакцыяй Літоўскага Статута 1588 года, стаіць уласнаручны подпіс Л. Сапегі з дакладна абазначанымі месцам і датай з’яўлення дакумента: “Писан у Берестью лета от нароженья сына Божьего 1588 месяца декабря, 1 дня” [10, с. 45].

Вучоных цікавіць, дзе канкрэтна ў Старым Берасці (паводле яго колішняй тапаграфіі) маглі быць напісаны знакамiтыя радкі Сапегавых прадмоў да Літоўскага Статута 1588 г., для стварэння якіх, безумоўна, патрэбен быў і час, і бібліятэка, і сталы прытулак у горадзе, неабходныя для плённай творчай працы.

Тое, што Л. Сапега, па прыкладзе некаторых іншых высокапастаўленых магнатаў ВКЛ кшталту князя К. Астрожскага, меў у горадзе нейкую нерухомую маёмасць – уласны заезджы двор, дом ці палацык, – практычна не выклікае сумнення: даўнія і сталыя сувязі Сапегаў з Берасцейшчынай і Падляшшам, дзе яны мелі шматлікія ўладанні, а таксама дзяржаўныя абавязкі Л. Сапегі як вялікага пісара, а пасля і падканцлера ВКЛ, адказнага за дыпламатыю і знешнюю палітыку дзяржавы, выключаюць нейкі іншы адказ.

Некаторымі даследчыкамі выказваліся меркаванні, што палацык Л. Сапегі месціўся ў Старым горадзе, на рагу вуліц Пясецкая і Кракаўская [8, с. 9]. Аднак высветлілася, што ў якасці рэзідэнцыі Л. Сапегі разглядалася пазначаная ў “Апісанні

Берасцейскага староства 1566 года” колішняя сціплая сядзіба ў Берасці каралеўскага рэвізора Дзмітрыя Сапегі плошчай 1½ прута (прыкладна 35 кв. м. – Г. П.), якая, па-першае, належала зусім іншай асобе, а па-другое, (нават калі б Л. Сапега пазней стаў яе ўладальнікам) наўрад ці магла выкарыстоўвацца ім у якасці рэзідэнцыі, улічваючы амбіцыі магната і высокі дзяржаўны статус падканцлера ВКЛ.

Значна большую цікавасць уяўляе апублікаваны І. Лаўроўскай рэстр земляў, ахвяраваных канвенту св. Брыгіты на працягу 1632–1691 гг., у якім пад 1584 годам значыцца дом у Берасці, уласнікам якога называецца “пісар ВКЛ” [5, с. 693]. Паколькі ж сам канвент св. Брыгіты быў заснаваны пазней, у пачатку XVII ст., і, адпаведна, само ахвяраванне магло быць зроблена не раней за гэты час, дык можна меркаваць, што пазначаны ў рэстры 1584 г. – гэта, хутчэй за ўсё, год набыцця дома ва ўласнасць самім ахвярадаўцам, у якім не без падстаў можна падазраваць менавіта Льва Сапегу, які з 1581-га па 1585 г. займаў пасаду вялікага пісара ВКЛ і, безумоўна, меў патрэбу ва ўласным доме ў Берасці.

Такім чынам, Л. Сапегу на працягу доўгіх гадоў трывала лучыла з Берасцем не толькі даўняя сямейна-родавая традыцыя, але найперш службовыя абавязкі вялікага пісара і падканцлера ВКЛ, якія вымагалі частых і доўгіх падарожжаў за межы дзяржавы. Так, напрыклад, вялікім пісарам ВКЛ, як людзям добра абазнаным у дзяржаўных справах, выкшталцёным юрыстам і знаўцам моў, часта даручаліся пасольствы да замежных двароў, у той час як канцлеры і падканцлеры традыцыйна займаліся знешнімі сувязямі дзяржавы з Масковіяй і Польшчай. У абавязкі апошніх уваходзіла таксама пастаянная (па паўгода на кожнага) прысутнасць пры каралеўскім двары [2, с. 83, 86, 88, 116]. Гораду, такім чынам, выпала місія фарпоста ВКЛ на галоўным накірунку яго знешняй палітыкі і дачыненняў з сваім асноўным партнёрам-сапернікам – Польскай Каронай. Як правіла, з Берасця, дзе канцэнтраваўся ток высокага палітычнага напружання, што ішоў з Вільні і Нясвіжа, і распачынаў падканцлер свой няпросты дыялог-палеміку з саюзнікам. Удзел Літвы і літвінскіх паслоў у элекцыйным сойме, які праходзіў 30 чэрвеня 1587 г. паблізу Варшавы, барацьба за тое, каб новы манарх вярнуў незаконна адабраныя ад дзяржавы землі Падляшша, Падолля і Кіеўшчыны, прызнаў новы Статут, якім адмяняліся ўсе артыкулы Люблінскай уніі, скіраваныя на скасаванне незалежнасці ВКЛ, патрабавалі ад падканцлера пастаяннай прысутнасці паблізу асноўнага тэатра палітычных дзеяў. Тым больш што Л. Сапега, як старшыня соймавай камісіі, непасрэдна ўдзельнічаў у завяршэнні працы над новым Статутом і ў палітычных перамовах з Жыгімонтам III Вазам аб яго зацвярджэнні і ўвядзенні ў дзеянне. Берасце як найлепш падыходзіла для выканання гэтай задачы. Тут ён спыняўся перад сваімі пастаяннымі раз’ездамі і ваяжамі ў Польшчу да каралеўскіх рэзідэнцый у Кракаве і Варшаве, на соймы і дыпламатычныя сустрэчы. Тут праводзіў апошнія сустрэчы і палітычныя кансультацыі, атрымліваў неабходную інфармацыю, абдумваў свае выступленні і заявы, рыхтаваў дакументы, вёў дыпламатычную перапіску і г.д.

У гэтай барацьбе-супрацьстаянні Л. Сапега несумненна абапіраўся не толькі на матэрыяльныя і палітычныя рэсурсы, але і на духоўна-культурны патэнцыял Берасця як буйнога ваяводскага цэнтра і аднаго з галоўных гарадоў Вялікага княства Літоўскага, падпітваўся вольналюбівым духам горада і яго жыхароў, выхаваных у магдэбургскім праве, прывілей на якое горад атрымаў у 1390 годзе, адразу ўслед за Вільняй. Галоўнае ж, што рабіла гараджан аднадумцамі і прыхільнікамі Вялікага Канцлера, заключалася ў тым, што іх светапогляд, грамадска-палітычныя настроі і ідэалы, як і яго ўласныя, таксама фарміраваліся пад уплывам свабодалюбівых ідэй Ц. Базыліка і А. Волана, А. Ратундуса і А.Ф. Маджэўскага, Паўла з Бжэзіна і М. Барлетыуса, кнігі якіх выходзілі з-пад варштатаў брэсцкіх друкарняў і, безумоўна, уплывалі на духоўную атмасферу Берасця і яго жыхароў.

Не выклікае сумнення, што ў асабістым кнігазборы Л. Сапегі былі шырока прадстаўлены выданні берасцейскіх друкарняў. Неабходныя канцлеру для працы над прадмовамі кнігі можна было знайсці таксама ў багатых бібліятэках берасцейскіх манастыроў і пратэстанцкіх збораў і прыватных кнігазборах заможных гараджан.

Такім чынам, у Сапегавым “Звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага”, дзе свабода і незалежнасць абвешчаны найвышэйшай каштоўнасцю і цнотай чалавечага жыцця, можна выразна адчуць не толькі водгук ідэй Ц. Базыліка, А. Волана ці А. Ратундуса, але і салідарны голас грамадзян Берасця: “Обачывали то усих веков люди мудрые, же в каждой речи посполитой человеку почтивому ничего не маеть быти дорожшого над вольность. А неволею так се маеть гыдити, же не только скарбами, але и смертию ее од себе отганяти есть повинен. А прото люди почтивые не только маетности, але и горл своих против кождому неприятелю выносити не жалуют, абы под их окрутное опанованье не приходили, а з волности своее будучи злуплени, водлуг воли и мысли их яко невольники не мусели жити” [10, с. 47].

Статут 1588 г. засведчыў найвышэйшы духоўна-творчы ўзлёт Л. Сапегі як палітыка і творцы. За свабодалюбівым зместам напісаных падканцлерам у Берасці публіцыстычных прадмоў і гуманізмам юрыдычна-прававых артыкулаў Літоўскага Статута 1588 г. стаяць не толькі шматгадовая руплівая праца выдатных тагачасных палітыкаў, прававедаў і філосафаў, як канцлеры ВКЛ Крыштаф Радзівіл і Астафей Валовіч, віленскі воіт і доктар права Ратундус і інш., але глыбокія веды, асабісты духоўны вопыт і ідэйныя перакананні самога Л. Сапегі, узбагачаныя патрыятычнымі ідэямі такіх айчынных філосафаў і рэфарматараў, як Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан і інш.

Назіранні над прадмовамі Л. Сапегі і зместам артыкулаў Літоўскага Статута 1588 г. сведчаць, што Леў Сапега схіляўся ў сваёй творчасці да мастацкага сінтэзу розных традыцый, імкнуўся да творчага абагульнення перадавых грамадска-палітычных і філасофскіх ідэй свайго часу, выпрацаваных еўрапейскімі гуманістамі і айчыннымі мысліцелямі, а ў сваім шляхецкім лібералізме, сантыментах і спагадзе да селяніна і людзей простых аказаўся найбольш блізка да таго грамадзянскага і чалавечага тыпажу, які прадстаўлялі ў літаратуры эпохі Рэнэсансу і Рэфармацыі Францыск Скарына, Андрэй Волан, а ў польскай – выдатны публіцыст і палітычны дзеяч Андрэй Фрыч Маджэўскі.

Навукова-публіцыстычная спадчына апошняга надзвычай імпанавала Л. Сапегу сваёй тэорыяй арыстакратычна-шляхецкага патэрналізму, бацькоўскай апекі і дапамогі сялянам з боку федалаў, ідэямі гуманізацыі адносін і прымірэння паміж станаў імя грамадзянскага міру і ўнутранага спакою ў дзяржаве, якія А.Ф. Маджэўскі выклаў у сваёй славутай кнізе “Аб удасканаленні Рэчы Паспалітай”.

Як піша польскі даследчык Казімір Лепшы, “А.Ф. Маджэўскі асцерагаўся грамадскага перавароту, які б узбунтаваў і вызваліў масы сялян і гарадскога плебсу, і хацеў унікнуць яго праз зняцце напружанага супрацьстаяння на вёсцы. А для гэтага нагадваў федалам, каб змянілі свае адносіны да селяніна, даводзячы ім, што “не павінна быць ніякага адрознення паміж бацькам і добрым панам”, спадзеючыся, што маральна-этычныя аргументы ў выніку пераканаюць федалаў адмовіцца ад іх палітыкі ўціску і эксплуатацыі” [6, с. 60].

Ліберальныя ідэі А.Ф. Маджэўскага мелі вялікі розгалас у Рэчы Паспалітай, але найбольш – у Літве, дзе іх падтрымлівалі такія высокапастаўленыя магнаты, як канцлер А. Валовіч і падканцлер Л. Сапега. Пра гэты ўплыў, прынамсі, могуць сведчыць некаторыя гуманістычныя юрыдычныя навацыі, унесеныя ў тэкст Літоўскага Статута 1588 г. соймавай камісіяй пад кіраўніцтвам Льва Сапегі, якіх не было ў ранейшых рэдакцыях. Складальнікі, напрыклад, увялі ў Статут 1588 г. беспрэцэдэнтна смелы для та-

го часу артыкул, які прадугледжваў смяротнае пакаранне шляхціца за наўмыснае забойства простага чалавека. Гэты факт дазволіў даследчыкам гаварыць аб больш гуманістычным характары літоўскага заканадаўства ў адносінах да сялян у параўнанні з Каронай, дзе падобны артыкул быў уведзены толькі ў 1768 г. [11, с. 106].

На думку некаторых вучоных, Статут 1588 г., як выдатны помнік прававой культуры беларускага народа, стаў выключнай з’явай еўрапейскага заканадаўства, дзякуючы найперш творчаму ўкладу Л. Сапегі, які ўзбагаціў яго глыбокімі ведамі і здабыткамі перадавой юрыдычна-прававой навукі, а ў сваіх прадмовах “выказаў шмат гэтых высокіх думак, якія адпавядалі толькі XVIII і XIX стагоддзям” [12, с. 64]. Так, у Статуце дэклараваўся прынцып усеагульнага прамога выбарчага права для ўсіх станаў і саслоўяў, які ўвойдзе ў практыку еўрапейскага заканадаўства толькі ў канцы XVIII стагоддзя. Прадугледжвалася больш суровае пакаранне (амаль удвая) за злачынствы супраць жанчын. Статут устанаўліваў прэзюмпцыю невінаватасці асобы, вызваляў ад крымінальнай адказнасці непаўналетніх (да 16 гадоў) і псіхічна хворых.

У ім замацоўвалася права падсуднага на абарону з удзелам пракуратараў (адвакатаў). Пацвярджалася мажлівасць свабоднага выезду за межы дзяржавы (акрамя непрыяцельскіх земляў) з мэтай лячэння, атрымання адукацыі і здзяйснення рыцарскіх учынкаў. Нязменным і абавязковым для ўсіх службовых асобаў, пісараў і канцылярыстаў заставаўся дзяржаўны статус старабеларускай мовы. Зыходзячы з акта Варшаўскай канфедэрацыі 1573 года “Аб міры паміж іншаверцамі”, зацвярджаўся прынцып верацярпімасці і роўнасці ўсіх хрысціянскіх веравызнанняў.

Адносна апошняга належыць сказаць, што сам Л. Сапега ў сваёй шчырай прыхільнасці і адданасці ідэі рэлігійнай талерантнасці адштурхоўваўся не толькі ад засвоенай ім у маленстве пратэстанцкай этыкі, але відочна ішоў наўпрост ад Скарынавай традыцыі, у прыватнасці ад яго фенаменальнай “Бібліі рускай” (1517–1519 гг.), адрасаванай не адной якой-небудзь канфесіі (праваслаўным, каталікам ці пратэстантам), але ўсім “людям посполитым рускаго языка”.

Паслядоўны дзяржаўнік і патрыёт, чалавек і палітык, які пад уплывам розных ідэйных перакананняў і палітычных меркаванняў сам двойчы пераходзіў з адной хрысціянскай канфесіі ў другую, ён адным з першых усвядоміў, што ва ўмовах эпохі Рэнэсансу і Рэфармацыі хрысціянская ідэя на Беларусі і ў ВКЛ пачала набываць экуменічны, надканфесійны характар, пераўтвараючыся ў *ідэю нацыянальную*, сэнсам якой стала аб’яднанне народа на глебе гуманістычных каштоўнасцяў свабоды асобы і захоўвання закону, а таксама абароны дзяржаўнага суверэнітэту, роднай мовы і культуры, спалучаных з гуманістычнай этыкай самых розных хрысціянскіх веравызнанняў.

Такім чынам, можна гаварыць аб тым, што Літоўскі Статут 1588 г., ачолены Л. Сапегам у берасцейскім палацыку дзвюма выключна глыбокімі паводле грамадска-палітычнага і філасофскага зместу прадмовамі, назаўсёды звязаў імя іх аўтара з Берасцем як месцам першага вялікага палітычнага трыумфа беларускай нацыянальнай ідэі.

Ва ўзнікненні гэтага феномена Берасцю поруч з Нясвіжам і Вільняй належыць адна з ключавых роляў, звязаных з перадачай, трансляцыяй і сінтэзам здабыткаў гуманістычнай культуры Захаду і Усходу, што ў значнай ступені паўплывала на ідэйны змест і характар найвыдатнейшага грамадска-палітычнага і прававога дакумента эпохі – Літоўскага Статута 1588 года, які стаў для беларусаў маніфэстам і тэстаментам свабоды, на стагоддзі наперад вызначыўшы арыенціры і шляхі барацьбы за адраджэнне Айчыны.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Грыцкевіч, А. Сапегі / А. Грыцкевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск, 2001. – Т. 6, кн. 1. – 592 с.

2. Góralski Z. Urzędy i godności w dawnnej Polsce / Z. Góralski. – Warszawa : Ludowa Współdzielnia Wydawnicza, 1998. – 282 s.
3. Довнар-Запольский, М.В. История Белоруссии / М.В. Довнар-Запольский. – Минск : Беларусь, 2003. – 680 с.
4. Цыт. паводле рукапісу артыкула Л.С. Івановай “Роля Берасцейскай друкарні ў распаўсюджванні Рэфармацыі ў Вялікім княстве Літоўскім” (с. 8).
5. Лаўроўская, І. Ахвярадаўцы і ахвяраваньні ў Берасьці Літоўскім / І. Лаўроўская // АРСНЕ Пачатак. – 2008. – №№ 7-8. – С. 680–694.
6. Lepszy, K. Andrzej Frycz Modrzewski / K. Lepszy. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 162 s.
7. Описание староства Берестейскаго 1566 года // Документы Московского архива Министерства юстиции / под ред. М. Довнара-Запольского. – М., 1897. – Т. 1. – С. 205–448.
8. Гл. рэдакцыйныя ўключэнні І. Лаўроўскай у артыкуле Г. Праневіча “Вялікі Канцлер Вялікага Княства // Брестский курьер. – 2003. – 20 ноября – 26 ноября. – С. 9.
9. Саверчанка, І. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 319 с.
10. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.
11. Stroynowski, A. Pozycja społeczna drobnej szlachty WKL w końcu XVIII w. / A. Stroynowski // Zeszyty naukowe uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczny. – Łódź, 1976. – Seria I, zeszyt 4. – S. 97–108.
12. Шкялёнак, М. Леў Сапега / М. Шкялёнак // Спадчына. – 1991. – № 1. – С. 58–78.

Pranevich H.M. Lev Sapiega and Berastsie: the Birth of the Lithuanian Statute of 1588

The article deals with the investigation of the Sapiegy's contacts with Berastsie and Brest region and also presents socio-political, historic-cultural circumstances and reasons of the appearance of Lev Sapiega's famous public forewords for the Lithuanian statute of 1588.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 25.09.2009